

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 373.015.31:17.022.1:316.42

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.14>

О. М. Сирцова

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільно-гуманітарних дисциплін
Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

М. В. Дашко

вчитель
Запорізької гімназії № 25 гуманітарного профілю
Запорізької міської ради Запорізької області

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена питанню визначення сутності та ключових рис громадянськості як інтегративної якості особистості й аналізу можливостей застосування освітніх технологій у формуванні громадянськості учнів закладів середньої освіти. Матеріал викладено на основі досвіду вчителів Запорізької гімназії № 25 гуманітарного профілю Запорізької міської ради Запорізької області.

Актуальність теми статті обґрунтовано результатами аналізу нормативно-правових документів різного рівня та соціологічного дослідження, проведеного у 2017 році, щодо цінностей та орієнтирів у житті української молоді віком 14–29 років.

Сутність поняття «громадянськість» представлено як інтегративну якість особистості, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним. Показано, що до структури громадянськості входять три складові частини: когнітивна (опанування учнями необхідної громадянсько-інформаційної інформації), мотиваційна (інтеріоризація громадянських цінностей суспільства в особистісні) та операційна (опанування необхідних прийомів пізнавальної спільної діяльності), а також розкрито вміст кожної складової частини.

За основу аналізу можливостей застосування освітніх технологій у формуванні громадянськості учнів взято класифікацію за типом організації та управління пізнавальною діяльністю: структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, тренінгові, інформаційно-комп'ютерні, діалогові. Продемонстровано можливість застосування освітніх технологій у формуванні певних складників громадянськості учнів. Представлено перелік заходів, надана їх загальна характеристика.

Зроблено висновок про широкий спектр можливостей застосування освітніх технологій як засобу формування громадянськості учнів закладів загальної середньої освіти за умови організації їх виховання на засадах діяльнісного підходу та глибинного навчання з урахуванням принципів системності, систематичності, проблемності, суб'єкт-суб'єктності відносин.

Ключові слова: громадянськість, риси громадянськості, освітні технології, учні закладів загальної середньої освіти.

Постановка проблеми. Нині українському суспільству притаманні стрімкі трансформаційні процеси, спрямовані на становлення його як громадянського. Цьому має сприяти формування в людей громадянськості як ключового вміння ХХІ ст., що визнається як на міжнародному, так і на національному рівнях. Віктор Пащенко зазначає, що громадянськість є ланкою, що пов'язує «дух» і «матерію» громадянського суспільства: «Саме окремі громадяни втілюють у «матерії» правила, що становлять «дух» громадянського суспільства, адже це вони організують та беруть участь у мітингах, неуряд-

ових організаціях, працюють на загальне благо тощо». Дослідник доходить висновку, що рівень, на якому перебуває громадянське суспільство, зів'язаний із рівнем громадянськості, який притаманний сукупності індивідів цього суспільства [14, с. 124].

Уміння громадянського характеру віднесено в Рекомендаціях Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу до основних компетенцій, які здобуваються у процесі навчання протягом усього життя. У документі зазначено, що такі вміння допомагають повою мірою бути учасником громадського життя, заснованого на знанні

соціальних та політичних концепцій і структур, що зобов'язує брати активну участь у демократичному процесі [15].

Формування готовності молодого покоління до громадянської активності є однією із складових частин мети загальної середньої освіти в Україні. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, до переліку яких віднесено і громадянську. «Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» – зазначено у п. 5 ст. 5 Закону України «Про освіту» [9].

На жаль, на практиці ми бачимо, що реалізація цієї мети натеper є дуже проблематичною. Серед науковців та педагогів-практиків відбувається дискусія як щодо сутності поняття «громадянськість», так і щодо освітніх технологій, методів і прийомів навчання та виховання, застосування яких дають кращі результати в досягненні вищезазначеної мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню громадянського виховання присвячено багато праць відомих громадських діячів і педагогів, Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Грушевського, П. Ігнатенка, В. Поплужного, інших. Особливо актуальний досвід В. Сухомлинського, який звертався до творів Я. Коменського, К. Ушинського, М. Добролюбова, А. Макаренка. З метою дослідження громадянськості було створено наукові колективи під керівництвом М. Боришевського, О. Сухомлиської. Методичним питанням формування громадянськості (громадянської компетентності) присвячені роботи О. Пометун, Н. Макогончука, С. Якубоської, Н. Богомолової й ін. До обговорення методичного аспекту формування громадянськості учнів закладів загальної середньої освіти долучаємося і ми.

Мета статті полягає у визначенні сутності та ключових рис громадянськості як інтегративної якості особистості й аналізі можливостей застосування структурно-логічних, інтеграційних, ігрових, тренінгових, інформаційно-комп'ютерних та діалогових освітніх технологій у формуванні громадянськості учнів закладів середньої освіти. Матеріал викладено на основі досвіду вчителів Запорізької гімназії № 25 гуманітарного профілю Запорізької міської ради Запорізької області.

Виклад основного матеріалу. У липні – серпні 2017 р. соціологічною компанією “GfK Ukraine” на замовлення Центру «Нова Європа» було проведено опитування української молоді віком 14–29 років щодо їхніх цінностей і орієнтирів у житті (вибірка у 2 000 осіб була репрезентативною населенню України цієї вікової групи за

статтю, віком, регіоном проживання та розміром населеного пункту, а теоретична похибка не перевищувала 2,2%) [16]. 58% опитаних цілковито або радше погоджуються з тим, що демократія загалом є хорошою формою правління, а 49% – з тим, що політична опозиція необхідна для здорової демократії. Однак водночас 51% підтримують тезу щодо необхідності «сильної руки», яка б керувала Україною для суспільного блага (тут респонденти могли мати на увазі як диктатуру, так і сильного демократичного лідера на кшталт Маргарет Тетчер чи Конрада Аденауера). Представлені результати з певних позицій є досить цікавими. Українська молодь здебільшого не цікавиться політикою. Найцікавішими для неї є питання політики України на загальнонаціональному рівні: тих, кому дуже цікаво та скоріше цікаво, – 13%, а бути політично активним важливо лише для кожного п'ятого українця [16, с. 7]. Опитування виявило, що локальна та регіональна ідентичності української молоді є сильнішими за національну: 73% опитаних повною мірою бачать себе як мешканці свого міста, 69% – як жителі свого регіону, тільки 66% – як громадяни України. Абсолютна більшість молодих людей (65%) цілком погоджуються або скоріше погоджуються з тим, що молодь має отримати більше можливостей, щоб її голос звучав у політиці, однак самі вони йти в політику не готові (лише 4% респондентів висловили бажання займатися політичною діяльністю) [16, с. 19].

Як бачимо з наведених даних, завдання формування громадянськості молодого покоління є не просто актуальним, а першочерговим. Однак перш ніж говорити про можливості застосування різних освітніх технологій, методів та прийомів навчання й виховання у вирішенні зазначеного завдання, необхідно визначити, у чому полягає сутність поняття «громадянськість». Такі науковці, як Н. Богомолова [2], М. Серік [17], Ю. Нікіфоров [12], О. Лукашевич [11] та інші, приділили увагу вивченню питання розуміння сутності поняття «громадянськість» у наукових колах. Вони доходять висновку, що натеper немає єдності думки.

У науковому полі громадянськість розглядається як *готовність і здатність* до участі у справах суспільства та держави (В. Горбенко), реалізувати свої права й обов'язки перед суспільством і державою (О. Пометун); як *активність* громадян, спрямована на вдосконалення суспільства шляхом економічної діяльності, соціального обслуговування, волонтерської роботи; *відданість і лояльність* до демократичного суспільства та держави; конструктивна критика умов політичного і громадського життя з метою його поліпшення (у системі громадянської освіти Канади) [3, с. 6]; як *якісна ознака особистості* (В. Цвих, М. Рудь, О. Кошопал) [19, с. 104.], як *«абсолютні якості, риси індивіда»* (Н. Дерев'янка та В. Костів);

як результат громадянського виховання особистості, який приводить до сформованості правової, моральної і політичної культури в особи, яка ідентифікує себе з певною державою (О. Внукова, О. Лукашевич) [4; 11].

У своїй роботі ми підтримуємо думку Ю. Нікіфорова та розглядаємо громадянськість як інтегративну якість особистості, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним [12, с. 190]. Водночас до структури громадянськості входять три складові частини: когнітивна (опанування учнями необхідної громадянознавчої інформації), мотиваційна (інтеріоризація громадянських цінностей суспільства в особистісні) і операційна (опанування необхідних прийомів пізнавальної спільної аксіологічної діяльності), на чому наголошують Ю. Олексін та С. Якубовська [13, с. 93].

Аналіз наукових праць приводить до висновку щодо змісту складових частин громадянськості [1; 8; 10]. До *когнітивної складової частини* ми відносимо засвоєння на рівні переконань понять, ідей, правил, оцінок, норм, цінностей – самоідентифікація себе з державою, нацією, етносом, культурою, знання принципів демократії та здатність застосовувати їх у повсякденному житті, усвідомлення власного суспільного обов'язку та відповідальності (громадянська свідомість), усвідомлення своїх прав і обов'язків щодо держави, їх реалізація та захист (правосвідомість), знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті, уміння їх застосовувати разом з ухваленням рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях, громадянська активність, розуміння значення національної пам'яті, особливостей її розвитку, впливу на суспільно-політичні процеси, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, уміння втілювати їх, сформованість системи духовно-моральних цінностей тощо); до *мотиваційної складової частини* відносимо такі: особистісне емоційне ставлення людини до подій, фактів, явищ навколишньої дійсності, пов'язаних із відповідними сферами життя суспільства, до самої себе як громадянина – почуття громадянської гідності, почуття громадянського обов'язку, почуття громадянської відповідальності, громадянська мужність, прихильність до державних інтересів, готовність захищати Батьківщину, повага до національних традицій, державний оптимізм тощо; до *операційної складової частини* – розвиненість в особи сукупності узагальнених і спеціальних прийомів навчальної діяльності, які є основою формування громадянських настанов, цінностей і відповідної спрямованості особистості, здатність формувати й аргументовано обстоювати власну позицію, поважати відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб, критично аналізувати інформацію, розглядати

питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення, здатність до соціальної комунікації, солідарних дій і вміння співпрацювати. Якісний рівень розвитку цих складових частин може виступати і критеріями сформованості рис громадянськості у структурі особистості.

Процес формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною, у педагогічному словнику (автор С. Гончаренко) названо громадянським вихованням [6, с. 75].

Очевидно, що громадянським вихованням має займатися не лише школа і не лише у шкільному віці. Але на школу та вчителів покладається значна відповідальність. Саме у школі необхідно залучати учнів до активного громадського життя через участь у шкільному самоврядуванні, підготовку та проведення різноманітних заходів, виховних годин, конкурсів тощо. І виняткове значення має те, чи опанували вчителі сучасні форми й методи громадянського виховання, чи є вони патріотами, якою мовою вони спілкуються, наскільки вони відповідальні у своїй роботі, який приклад показують своїм вихованцям.

Сучасні вчителі мають бути готовими до сучасних викликів як в освіті, так і у глобалізованому світі взагалі. На Всесвітньому економічному форумі у Давосі в 2019 р. було визначено шість ключових питань, які потрібно вирішити, щоб глобалізація працювала на всіх. Перелік такий: як ми можемо врятувати планету, не вбиваючи економічного зростання; чи можете ви бути патріотом і громадянином світу; як має виглядати робота в майбутньому; як переконатися, що технологи роблять життя кращим, а не навпаки; як створити справедливішу економіку; як ми можемо краще співпрацювати із країнами? [5].

У доповіді Всесвітнього економічного форуму було визначено ТОП-10 навичок, що будуть найбільше цінуватися серед роботодавців у 2020 р., як-от: уміння вирішувати складні завдання, критичне мислення, творчість, управління людьми, координація з іншими, емоційний інтелект, судження й ухвалення рішень, орієнтація на обслуговування, переговори, пізнавальна гнучкість. Очевидно, що проблеми формування зазначених навичок пов'язані із проблемами виховання громадянськості.

За основу аналізу можливостей застосування освітніх технологій у формуванні громадянськості учнів ми взяли їх класифікацію за типом організації й управління пізнавальною діяльністю: структурно-логічні, інтеграційні, ігрові, тренінгові, інформаційно-комп'ютерні, діалогові [20, с. 116–117].

Визначимо можливості їх застосування та зробимо відповідний опис:

1. *Структурно-логічні технології*, які мають на меті розвиток логічного та критичного мислення учнів (поетапне формулювання дидактичних

завдань, вибор способу їх розв'язання, діагностики й оцінювання одержаних результатів), застосовуються на принципах зв'язку навчання та виховання із життям, природовідповідності, цілеспрямованість, єдності вимог школи, сім'ї та громадськості, культуровідповідності, автентичності.

Розглянемо можливість застосування структурно-логічних освітніх технологій через різні форми та методи навчання й виховання на прикладі системи заходів до вшанування роковин Голодомору 1932–1933 рр. (з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів різних класів): підготовка спецвипуску шкільної газети «Запали свічку пам'яті», яка має містити статті й інформаційні матеріали, підготовлені учнями 6–11 класів у межах виконання освітнього проєкту через організацію пошуково-дослідної роботи; оформлення стендів «Голодомор – помста за свободу» та «Люди правди» (за матеріалами Українського інституту національної пам'яті); організація усного журналу «Історія квітки-незабудки як символу Голодомору» (його є сенс підготувати учням початкової школи та провести для учнів середньої школи та старшокласників); підготовка та проведення заходу для старшокласників і вчителів гімназії «Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид українського народу».

Як показала практика, запропонована система заходів дозволила створити умови для формування ключових та предметних компетентностей учнів, отже, сприяла формуванню громадянськості як інтегративної якості особистості. Так, реалізація системи заходів сприяла розвитку критичного мислення учнів (здійснення пошуково-дослідної діяльності, аналіз історичних джерел та розгляд різних аспектів матеріалів усної історії, оцінка свідчень, розуміння глибинних структур процесів та явищ), уміння комунікації та співпраці, творчості й уяви (поєднання зусиль учнів різних класів та паралелей для реалізації проєктів, наприклад: учень одинадцятого класу заспівав «Думу про Голодомор», яку самостійно адаптував до виконання під гітару замість бандури, водночас самостійно ініціював спільне виконання з ученицею восьмого класу).

Застосування структурно-логічних технологій: проєктної технології, технології розвитку критичного мислення, технології дебатів тощо, з метою підвищення ефективності громадянського виховання дозволяє використовувати нарративний (рольовий) метод та історико-порівняльний (компаративний аналіз) метод.

За розгляду нарративу як оповіді, яка описує (інтерпретує) певні події з певної позиції, можна запропонувати учням виконати ролі інтерв'юера, який бере інтерв'ю, та респондента – людини, що була свідком тих чи інших подій. Найчастіше респондентами є представники родин школярів.

Історико-порівняльний метод дає можливість застосовувати архівні матеріали, відеодокументи, відеоматеріали, карикатури, листівки, плакати, художню літературу тощо, формувати вміння визначення ключових рис (характеристик), проведення історичних паралелей, прогнозування розвитку ситуації та визначення позитивних і негативних наслідків, розуміння значення національної пам'яті,

Застосування зазначених методів додатково надає можливості створення відповідної емоційної атмосфери, що підсилює виховний ефект: особистісне емоційне ставлення людини до подій, фактів, явищ навколишньої дійсності, пов'язаних із відповідними сферами життя суспільства, до самої себе як громадянина).

2. *Інтеграційні технології* (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегрованих курсів, навчальних тем, навчальних проблем та інших форм організації навчання).

Ураховуючи багатонаціональність населення України, почуття патріотизму у школярів можна та важливо виховувати на основі вивчення зв'язків із культурами різних народів. Це надає можливості сприяти процесу самоідентифікації учнів із державою, нацією, етносом, культурою, розуміння культурного різноманіття, формування поваги до національних традицій, урахування національних норм поведінки у спілкуванні із представниками інших націй, розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, уміння втілювати їх, формувати систему духовно-моральних цінностей. Більш детально до питання інтеграції змісту суспільно-гуманітарних дисциплін як засобу формування мультілінгвізму учнів (що є складовою частиною зазначених вище рис громадянськості) ми вже зверталися у своїх роботах [18].

Наприклад, можна провести виховну годину «Єдність у розмаїтті», у межах якої важливо визначити й охарактеризувати досягнення представників різних етносів, які проживають на теренах України, показати учням, як відомі іноземці захоплюються українською культурою (із заходу до Дня козацтва учні дізнались, що козацьке мистецтво не залишило байдужими таких відомих композиторів, як М. Мусоргський, П. Чайковський, М. Римський-Корсаков, Л. ван Бетховен, А. Моцарт, Ф. Ліст та інші, а під час заходу до дня народження Кобзаря учні слухали вірші Т. Шевченка, перекладені італійською, англійською, китайською та іншими мовами).

3. У формуванні громадянськості широко застосовуються *ігрові технології*, суть яких полягає в застосуванні ігрової форми взаємодії педагога і дітей, що сприяє формуванню вміння розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альтернативних варіантів через реалізацію певного сюжету.

Гра – це вид діяльності в ситуаціях, спрямованих на відтворення та засвоєння суспільного досвіду. В освітньому процесі використовують театралізовані, ділові, рольові, комп'ютерні ігри, імітаційні вправи, ігрове проєктування тощо. Водночас гра може бути розвагою, навчанням і творчістю. Під час гри учні вдосконалюють уміння самокерування поведінкою, а вчитель може перевірити сформованість більшості компетентностей в учнів. У питанні формування громадянськості застосування ігрових технологій дозволяють розширити знання учнів своїх прав, свобод та механізмів їх захисту, принципів демократії, сформувати здатність застосовувати їх у повсякденному житті, розуміння та сприйняття обов'язків щодо держави та їх реалізації, надати знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті, уміння їх застосовувати разом з ухваленням рішень на місцевому, регіональному і національному рівнях, сформувати уміння ухвалювати обґрунтовані рішення, здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати тощо. Прикладами застосування ігрових технологій можуть бути такі заходи, як гра «Знавці права» (сприяє формуванню навичок правомірної поведінки в різних життєвих ситуаціях, стимулює творчу й соціальну активність), гра «Що? Де? Коли?» (містить матеріали з історії, географії, народознавства, правознавства), квест «Веселі розваги нащадків козацької слави», вибори шкільного самоврядування (парламент, президент), проведення шкільного референдуму, участь у розробці партиципаторного (громадської) бюджету, флеш-моби до річниць подій тощо.

4. *Тренінгові* (вправи для відпрацювання набутих знань) та *діалогові технології* (пов'язані зі створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітництва на суб'єкт-суб'єктному рівні: «учень – учитель», «учитель – автор», «учень – автор» та ін.).

Виховання патріотичної самосвідомості учнів на основі раніше набутих знань можливе через різноманітні конкурси (наприклад, конкурси есе на патріотичну тематику), тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання задач, заходи, приурочені до відзначення історичних дат, вшанування особистостей. Ці технології дозволяють сформувати вміння ухвалювати обґрунтовані рішення, розвинути здатність до соціальної комунікації, солідарних дій та вміння співпрацювати.

Діти краще сприймають будь-яку інформацію, якщо в ній наявний творчий складник. Саме у творчому середовищі відбувається саморозвиток вільних і активних особистостей. Наведемо декілька прикладів: конкурс «Таланти гімназії» (який, до речі, був ініційований учнівською командою президента гімназії), патріотичні мис-

тецькі заходи «Голодомор 1932–1933», «Пісенні крила української соборності та державності», «Козацька пісня й слава нас єднає», «Краса Шевченкової поезії в пісні». Необхідно зауважити, що втілити в життя ці заходи дозволила співпраця двох педагогічних колективів (колективи Запорізької гімназії № 25 та Запорізької дитячої школи мистецтв № 3). Коли в підготовці та проведенні заходу бере участь велика кількість людей (від першокласника до дорослого), зростає відповідальність кожного з учасників. Кожен розуміє свою значущість, розуміє те, що загальний результат залежить від ставлення та роботи кожного. А ще кожен розуміє, що для спільної справи має пожертвувати власним часом.

Проблема психологізації процесу навчання та виховання заслуговує на особливу увагу. Очевидно, що сьогодні величезне значення має рівень сформованості емпатичних здібностей учнів, наявність у них позитивних настанов, уміння будувати гарні взаємини з іншими людьми. Саме тому має бути приділена увага розробці та проведенню тренінгів із формування емпатії, що базуються на використанні когнітивних компонентів [7].

До діалогових технологій, які можуть бути використані з метою формування громадянськості учнів, належать проблемне навчання, технологія дебатів. Вони стимулюють спільну діяльність учителя й учнів. Учитель, коли ставить проблемне питання, є активним учасником діалогу, формує вміння висловлювати власну аргументовану думку. У виховній роботі вчитель може застосовувати диспути, евристичні бесіди, аналіз конкретних ситуацій. Серед цілей проведення дискусії можуть бути стимулювання творчості в учнів, зміна їхніх настанов, інше.

5. *Інформаційно-комп'ютерні технології*. Під час підготовки всіх виховних заходів без винятку використовується Інтернет. Не має значення, хто готує захід (учні чи вчитель), потрібно знайти інформацію, проаналізувати, на основі дослідженого створити власний інформаційно-творчий продукт і представити його. Сьогодні без використання інформаційно-комп'ютерних технологій неможливо підготувати та провести жоден цікавий захід, виховну годину тощо. До переліку прикладів тематики виховних годин, метою яких буде формування громадянськості та медіаграмотності учнів, можуть входити такі: «Герої не вмирають» (вшанування Небесної Сотні), «Шлях додому» (до Дня пам'яті жертв депортації кримських татар), «Чому і як забороняли українську мову?», «Уроки Голокосту», «Мій світ, у якому я живу <...> Чи можу щось змінити?», «Потрібно шукати можливості, а не скаржитись» (на прикладі історій Ніка Вуйчіча, Кайла Мейнарда, Сема Бернса), «Як протидіяти фейкам», «Інтернет-загрози, на які наражаються діти», «Як навчитися безпеці у віртуальному світі», «Мова ворожнечі та її

наслідки», «Візуальна медіакультура, розвиток критичного мислення і творчого сприймання» тощо.

Висновки і пропозиції. До ключових умінь XXI ст., яке характеризується процесами становлення інформаційного суспільства, глобалізації та контрверсійного процесу – регіоналізму, належить громадянськість. Питання її формування актуальне і з погляду державотворчих процесів в Україні.

Громадянськість є результатом громадянського виховання, являє собою інтегративну якість особистості, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним. До структури громадянськості входять три складові частини: когнітивна (опанування учнями необхідної громадянознавчої інформації), мотиваційна (інтеріоризація громадянських цінностей суспільства в особистісні) та операційна (опанування необхідних прийомів пізнавальної спільної діяльності), а також розкрито вміст кожної складової частини.

Широкі можливості формування громадянськості учнів закладів загальної середньої освіти полягають у застосуванні у виховному процесі сучасних освітніх технологій, за умови його організації на засадах діяльнісного підходу та глибинного навчання з урахуванням принципів системності, систематичності, проблемності, суб'єкт-суб'єктності відносин.

Під час підготовки та проведення заходів учителі мають урахувати індивідуально-особистісні характеристики школярів, їхні когнітивні стилі та стратегії. Добираючи методи та форми громадянського виховання, потрібно керуватися метою та результатами діяльності, створювати такі умови, які сприятимуть розвитку творчого мислення школярів, співробітництва й активної творчості. Особливе значення вчитель має приділяти рівню сформованості емпатичних здібностей учнів, пошуку методів формування емоційного відгуку на потреби, переживання, почуття інших людей.

Список використаної літератури:

- Бех І. Психолого-педагогічні умови виховання у молоді громадянськості. *Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства* : збірник наукових статей. Черкаси, 1998. С. 3–6.
- Богомолова Н. Проблема формування рис громадянськості у старшокласників у сучасних наукових дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 5 «Педагогічні науки: реалії та перспективи». 2019. Вип. 69. С. 23–27.
- Василенко І. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.
- Внукова О. Громадянськість як результат громадянського виховання особистості. *Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. Zhurba*. 2015. № 2. Р. 117–119.
- Всесвітній економічний форум у Давосі – що ми про це знаємо. URL: <https://bit.ly/36Klln2> (дата звернення: 26.04.2020).
- Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
- Дашко М. Тренінг з розвитку емпатії. Час та інформація: секрети формування успішної особистості / за заг. ред. О. Сирцовой. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2020. 82 с. С. 48–53.
- Завалевський Ю., Прокопович Ю., Сагарда В. Громадянська освіта і громадянське виховання в закладах освіти : науково-методичні рекомендації. Чернівці : Букрек, 2004. 47 с.
- Про освіту : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 26.04.2020).
- Кравчинська Т. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти* : збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». 2019. Вип. 8 (37). С. 74–88.
- Лукашевич О. Громадянськість як результат громадянського розвитку особистості : психологічний дискурс. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 467–477.
- Никифоров Ю., Скалина А. О поняттии «гражданственность». *Вестник Башкирского университета*. 2007. Т. 12. № 4. С. 188–191.
- Олексін Ю., Якубовська С. Методична модель формування рис громадянськості особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 92–95.
- Пашенко В. Поняття «громадянськості» і теорія громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2005. № 2. С. 118–126.
- Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/994_975 (дата звернення: 26.04.2020).
- Результати загальноноціонального опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири». Київ, 2017. 135 с. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/> (дата звернення: 26.04.2020).
- Серік М. Теоретичний аналіз сутності поняття «громадянськість». *Науковий вісник Донбасу*. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN21/13smvspg.pdf> (дата звернення: 26.04.2020).
- Сирцова О., Дашко М. Можливості застосування когнітивно-комунікативних методів навчання на уроках суспільствознавчих дисци-

- плін як засобу формування мультилінгвізму учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць / редкол. : Т. Сущенко (гол. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 65. Т. 1. С. 122–127.
19. Цвих В. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2002. 376 с.
20. Черненко-Шнурко Д. Формування патріотизму підлітків з використанням сучасних технологій виховання. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». 2016. № 2 (12). С. 115–120.
-

Syrtsova O., Dashko M. Formation of students' of general secondary educational institutions citizenship as a methodical problem

The article deals with the issue of defining the essence and key features of citizenship as an integrative quality of personality and analyzing the possibilities of using educational technologies in shaping the citizenship of secondary school students. The material is based on the experience of teachers of Zaporizhzhya Gymnasium № 25 of the humanitarian profile of the Zaporizhzhya City Council of Zaporizhzhia region.

The relevance of the topic of the article is substantiated by the results of the analysis of normative legal documents of different levels and sociological research, conducted in 2017 on the values and guidelines in the life of Ukrainian youth aged 14–29 years.

The essence of the concept of "citizenship" is represented as an integrative quality of personality that enables an individual to feel legally, socially, morally and politically capable. It has been shown that the structure of citizenship consists of three components: cognitive (mastering the students' necessary civic information), motivational (internalizing the civic values of society into personal) and operational (mastering the necessary techniques of cognitive joint activity) and the interpretation of every component has been provided as well.

The analysis of the possibilities of using educational technologies in forming citizenship of students is based on the classification by the type of organization and management of cognitive activity: structural-logical, integration, game, training, information-computer, interactive. Possibilities of application of educational technologies in formation of certain components of citizenship of pupils are demonstrated. A list of activities with their general description is provided.

The conclusion is made about a wide range of possibilities of using educational technologies as a means of forming citizenship of students of general secondary educational institutions as long as their education is based on the activity approach and deep learning, taking into account the principles of systematic, problematic, subject-subjective relations.

Key words: *citizenship, citizenship traits, educational technologies, students of general secondary educational institutions.*